

ГІТЛЕРОВА ВІЙНА НА ВИНИЩЕННЯ

НІМЦІ ПЛАНУВАЛИ БЕЗПРЕЦЕДЕНТНУ ВІЙНУ. Вони мріяли не просто про початок найбільшого завоювання в історії, а про спустошення захоплених територій, масштаби якого важко навіть уявити. На зібранні очільників СС у Вевельзбурзькому замку за кілька днів до початку наступу на СРСР Гайнріх Гімmlер зазначив, що на територіях, які хочуть окупувати нацисти, загине «30 млн осіб»³¹³.

Попри те що бачення ситуації (попри всю його огидність) було чітке, засоби, з допомогою яких німці могли це реалізувати, були абсолютно незрозумілі. Ця прогалина між баченням та його втіленням так ніколи належним чином і не заповнилася і стала однією з причин, чому нацисти програли війну. Вона багато каже про Гітлерів метод управління і про його радикальну відмінність від Сталінового.

У самій ідеї операції «Барбаросса» (названої на честь імператора Фрідріха Барбаросси, який у XII ст. очолив Третій хрестовий похід) повно невідомих. Як далеко німцям слід заходити на радянську територію і за який відтинок часу вони мали це зробити? Чи великими були радянські резерви? А головне, як швидко можна виграти війну, оскільки найважливішою прагматичною метою була швидка перемога? На багато питань у Гітлера не було відповідей. Згідно з його ад'ютантом майором Енгелем, Гітлер не мав впевненості щодо «сили росіян» у день, коли видав директиву про операцію «Барбаросса» — у грудні 1940 р.³¹⁴

Однак Гітлер не дозволив відсутності інформації стати на шляху його експансіоністських планів. Коли на початку січня 1941 р. він говорив зі своїми генералами про завдання цієї кампанії, то

наголошував: коли німці оточать і знищать Червону армію, вони мають захопити промислові центри СРСР і зайняти Баку на Кавказі — центр радянської нафтовидобувної галузі. Він нагадав своїм військовим командувачам, що цей «величезний російський регіон має безмежні ресурси». Але хоча й легко зрозуміти, чому Гітлер хотів цього досягти (на відміну від багатьох своїх генералів, він усвідомлював, що головним завданням цієї війни було якомога швидше захопити ці ресурси), значно важче зрозуміти, як він бачив здійснення цього на практиці. Адже Баку лежить на відстані понад 3500 км від Берліна³¹⁵.

20 лютого генерал Георг Томас — очільник військово-економічного блоку — виступив зі звітом, у якому наголошував на важливості «захоплення нафтовидобувного регіону на Кавказі в непошкодженому стані»³¹⁶. Але це лише підкреслювало проблему, яку ніхто з представників влади не хотів визнавати. Хоча було зрозуміло, що однією з головних причин нападу на Радянський Союз було прагнення здобути запаси (передусім нафту), яких бракувало німцям, без відповіді залишалося головне питання: чи мали вони ресурси, щоб здобути ресурси, яких вони прагнули? Одне слово: чи їхні бажання не перевищували здатність їх задовольнити? Урешті-решт, Гітлер так ніколи й не визнав цього недоліку плану «Барбаросса». Він хотів швидкої війни, щоб отримати доступ до землі й сировини, але сировина, яку він хотів мати найбільше (нафта), була неймовірно далеко.

Коли 26 лютого Томас зустрівся з Германом Герінгом, райхсмаршал погодився, що «потрібно здобути нафтовидобувний район Баку», але потім він прохолодно додав, що він, «як і фюрер, вважає, що вся більшовицька держава повалиться, коли країну захоплять німецькі війська»³¹⁷. Це був не так стратегічний план, як символ віри. Зважаючи на таке недбале ставлення, не дивно, що наступні, вже більш критичні звіти Томаса, найімовірніше, не доходили до Гітлера. Найближче оточення розуміло, що немає сенсу показувати йому такі висловлювання³¹⁸.

Фельдмаршал фон Бок на власному прикладі переконався, наскільки Гітлер ненавидів будь-які критичні оцінки операції «Барбаросса» під час зустрічі 1 лютого 1941 р. Фон Бок сказав, що німці

«переможуть росіян, якщо вистоять і боротимуться», але висловив сумніви щодо того, що Радянський Союз можна змусити укласти мир. Фактично Бок таким чином запитував, як завоювати СРСР, якщо німці від самого початку вирішили не захоплювати цілу країну. Гітлер відкинув це зауваження, сказавши, що якщо радянська влада не підпише мир після захоплення України, Ленінграда та Москви, тоді «нам просто доведеться рухатися далі». Фон Бок зазначив, що Гітлер «різко відкинув будь-яку ідею про відступ, хоча я цього навіть не пропонував». Гітлер висловився однозначно: «Я воюватиму. Я переконаний, що наш напад змете їх як град»³¹⁹. Фон Бок більше нічого не запитував. Він добре розумів, що говорив з людиною, яка менш як рік тому керувала тріумфальним завоюванням Західної Європи. Як цей фельдмаршал написав у щоденнику два місяці по тому, він був переконаний, що Гітлер «спокійно й чітко бачить світлі й темні сторони великої картини»³²⁰.

Настільки ж оптимістично Гітлер був налаштований на військовій нараді, проведеній у Берггофі за місяць до того. Він знову озвучив свою думку про те, що британці продовжували воювати лише тому, що сподівалися: одного дня СРСР та США прийдуть їм на допомогу. Не могло «бути й мови» про те, що британці самотужки захоплять континентальну Європу. Щойно Радянський Союз буде знищено, а японці зможуть піти проти американців на Далекому Сході, британці точно захочуть миру. Якщо ж не захочуть, вони знають напевне, що втратять свою імперію. Гітлер також пояснив свою думку про Сталіна, сказавши, що радянський керівник «дуже розумний», бо поки він не бажає «відкрито виступати проти Німеччини», він «створюватиме дедалі більше проблем у складних для Німеччини ситуаціях...». Це було однією з причин, чому «Росію потрібно розбити»³²¹. І знову Гітлер замилював своїм командувачам очі розповідями про те, що напад на Радянський Союз виправданий не ідеологічними міркуваннями, а практичною необхідністю.

Десять днів по тому, 19 січня, Гітлер зустрівся з Муссоліні. Хоча він і не розкрив свій план напасти на СРСР, італійський очільник все ж зауважив його «відверто антиросійські позиції» і небажання починати морську операцію проти британців. «Більше не йдеться

про висадку в Англії», — написав граф Чіано після того, як Муссоліні розповів йому про розмову з німецьким вождем³²². Чіано також помітив, що не знати, з якої причини, Ріббентроп облишив свою звичайну «браваду». Коли Чіано запитав у Ріббентропа, скільки, на його думку, може тривати війна, той відповів, що вона закінчиться не раніше за 1942 р.³²³ Схоже, що Ріббентроп досі почувався збентеженим після провалу його грандіозного плану зтягнути СРСР у договір між країнами Осі.

Гітлеру впевненість в успіху майбутнього нападу на Радянський Союз поділяли його військові експерти. Генерал Йодль, очільник оперативного відділу вермахту, зазначав: «Російський колос виявиться свинячим міхуром: проколи його — і він лусне»³²⁴. Й остаточний план вторгнення розроблявся за участю самого Гітлера та його військових планувальників. Вони погодилися, що головний удар слід завдати по центральній частині СРСР: вісь Мінськ — Смоленськ — Вязьма — Москва вела на схід прямо до радянської столиці. Ще дві групи армій (одна вирушить на північ, а друга — на південь) прямуватимуть, відповідно, до балтійських держав і Ленінграда, й до України та Києва. Гітлер знову наголосив на тому, що головне завдання операції — знищити радянські війська, а також установити контроль над Балтикою і Ленінградом. Захоплення Москви було «абсолютно неважливе»³²⁵. Щодо останнього пункту були суперечки. Впливові особи армії, як-от фон Браухіч, не погоджувалися з Гітлером і хотіли напасти на столицю СРСР, щоб знищити командний та адміністративний центр країни. Фон Бок, який очолив групу армій «Центр», згадував у щоденнику «надзвичайно цікаву» статтю про важливість захоплення Парижа під час Французької кампанії, виписавши з неї цитату: «Франція після втрати Парижа перетворилася на тіло без голови. Війну було програно!»³²⁶. Ці генерали вочевидь вважали, що те саме трапиться з Радянським Союзом, коли вони захоплять Москву.

Історики досі сперечаються, чи слід було від самого початку операції «Барбаросса» зосереджуватися на захопленні Москви, а чи важливіше було дослухатися до думки Гітлера, який наполягав на заволодінні ресурсами, такими необхідними німцям. Однак, здається, Гітлер мав рацію. Те, що більшість генералів, які виступали

за наступ на Москву (зрештою, цим шляхом пішов і Наполеон, коли намагався захопити Росію), мали важливі посади у штабі часів Першої світової війни, не було простим збігом обставин. Постає питання: наскільки добре вони розуміли ті величезні зміни, які відбулися у способі ведення війни відтоді. У цьому аспекті Гітлер і молодші німецькі командувачі краще розумілися на вимогах сучасної механізованої війни. Вони розуміли, що машинам потрібне паливо, і в дуже великих кількостях.

Зважаючи на це, дуже дивно, що Гітлер не посилив групу армій «Південь». Вона мала завдати удар спершу по родючих українських землях, а тоді захопити нафту Кавказу. Але, з іншого боку, така зміна диспозиції армії означала б нездатність знищити достатню кількість військ Червоної армії на півночі, а отже, залишала б німців вразливими до атак із флангів. Цього разу Гітлер був не готовий зробити ставку на тактику «все або нічого».

* * *

Поки німецький лідер додавав останні штрихи до плану вторгнення, Сталін ухвалив низку рішень, які визначають спосіб, у який Радянський Союз відповідатиме на німецький напад. Ці рішення у переважній кількості були надзвичайно невдалі. Саме так їх оцінював Вінстон Черчилль, який після війни (тоді його ставлення до Сталіна можна було описати як недовіру) писав: «Сумнівно, що в історії знайдеться інша помилка, яка б зрівнялася з тією, у якій були винні Сталін та комуністичне керівництво, коли вони бездіяльно чекали жахливого нападу на Росію... Тоді Сталін та його комуністи виявилися найбільшими роззявами з усіх, яких вдалося обдурити за весь час Другої світової війни»³²⁷.

Але знову-таки треба бути обережними, щоб ретроспективний погляд не затуманив наше розуміння дій Сталіна. Знаючи, що відбулося, дуже легко казати, що людям слід було діяти інакше. Однак у час, коли події тільки розгорталися, опції могли бути дуже відмінні. Не в останню чергу через те, що основоположною проблемою тоді (як і зараз) був збір інформації розвідкою — чи можна вірити інформації, яку вам надають? До того ж навіть якщо вірити їй, то які висновки з цього робити? Але навіть якщо взяти до уваги

те складне становище, в якому був Сталін, висловлена Черчиллем критика однаково виправдана. Попри наші знання про наступні події, Сталін вочевидь зробив неправильний вибір і наразив свою країну на величезну небезпеку.

Однією з причин цієї помилки був Сталінів спосіб управління Радянським Союзом. Його недовіра до інших була величезна, тож він сам волів читати якомога більше повідомлень розвідників. До німецького вторгнення 22 червня у військового керівництва Радянського Союзу накопичилося 267 повідомлень розвідки, з яких 129 потрапили до радянського вождя³²⁸. У багатьох із цих звітів йшлося про те, що німецькі війська наближаються до східного кордону окупованої нацистами території. Але що це означало? Можливо, німецькі війська просто проводили навчання на цій території, щоб підготуватися до нападу на Британію? Або розташувалися там, щоб бути подалі від британських авіанальотів? І навіть якщо німці щось планували проти Радянського Союзу, то чого раптом їм було вторгтися без попередження? Очікувалося (і це було поширеною думкою не лише серед радянського керівництва, а й повсюди), що німці спершу висунуть ультиматум.

Як ми бачили, Сталін після поразки Франції замислювався над тим, що Радянський Союз опинився в небезпечному становищі, але за кілька тижнів напередодні вторгнення він, здається, просто сподівався, що загроза минеться. Його підозріливість поглибилася, і тепер що очевидніші приходили дані, то більше він схилявся до того, щоб вважати їх обманом. Пізніше Молотов пояснював ставлення Сталіна до розвідданих так: «Думаю, не слід довіряти розвідці. Треба слухати, що вони кажуть, але потім ще раз перевіряти. Розвідка може створити дуже небезпечні ситуації, з яких неможливо вибратися. З обох сторін траплялися нескінченні провокації»³²⁹.

У Сталіна з'явилася ще одна проблема. Навіть припустивши, що німці справді планували вторгнення, як він міг цьому зарадити? Одним рішенням могла бути демонстрація того, наскільки небезпечним противником може бути радянське військо. З цієї метою радянська влада дозволила німецьким інженерам ознайомитися зі своїми літакобудівними заводами. Виявилось, що це було

помилкою. Коли німецькі гості побачили великий потенціал радянської авіабудівної промисловості, це лише підхльоснуло бажання Гітлера якомога швидше напасти на Радянський Союз. «Бачите тепер, як далеко можуть зайти ці люди, — сказав Гітлер. — Ми мусимо негайно виступити»³³⁰.

Сталін, безперечно, також винуватий у тому, що керувався помилковою військовою стратегією, за якою в разі нападу на Радянський Союз Червона армія мала негайно відповісти. За планом, війська мали зосередитися біля кордону, а тоді, якщо Німеччина почне війну, відкинути нападників і воювати вже на чужій території. Це відповідало думці, що підхід радянської влади не «поразницький». Радянські війська мали не відступати вглиб власної території, залишаючи землі ворогові, а натомість висуватися вперед на територію противника одразу ж, стримавши перший наступ. Філософію, що стояла за цією стратегією, пояснювали навіть відносно молодим офіцерам на кшталт військового пілота Марка Галлая. Він казав: «Наша робота завжди виходила з припущення, що ми воюватимемо на ворожій території. Ми були готові до такого сценарію: якщо на нас нападуть, ми одразу ж завдамо потужного удару у відповідь»³³¹.

Такі наступальні плани на будь-який напад (що обернулися катастрофою в перші ж тижні німецького вторгнення) також породили кілька років тому припущення, що Сталін мав намір превентивно напасти на Німеччину*. Докладні дослідження, які були проведені з того часу, довели, що це було не так. Почасти ми це знаємо через те, що відбулося у травні 1941 р. У своїй промові, виголошеній 5 травня перед випускниками радянської військової академії, Сталін сказав: «Щоб повністю захистити нашу країну, ми зобов'язані йти в наступ. Ми маємо перейти від захисту до військового курсу на наступальні дії. Мусимо реорганізувати нашу пропаганду, агітацію і нашу пресу в наступальному дусі. Червона армія — це сучасна армія, а сучасна армія — це наступальна армія». Звісно, це можна було б інтерпретувати, як бажання напасти на

---

* Див., наприклад: М. И. Мельтюхов. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941. — М.: Вече, 2000. — Прим. ред.

німецькі війська, які б колись у майбутньому щось замислили на радянському кордоні. Власне, маршал Тимошенко та Жуков (який став начальником Генерального штабу Червоної армії) розробляли саме такий наступальний план. Але вони дуже неправильно оцінили справжні наміри свого шефа. «Ви здуріли, — сказав Сталін, — ви що, хочете спровокувати німців?» А тоді ще й став погрожувати: «Якщо ви спровокуєте німців на кордоні, якщо виведете війська без нашого дозволу, тоді майте на увазі, що полетять голови»³³².

Це непорозуміння показує головну відмінність між Сталіним і Гітлером. На відміну від Гітлера, який представляв командувачам своє непохитне бачення, Сталін озвучував багато суперечливих думок. Випускникам військової академії він обіцяв «наступальну армію», однак сердився, коли вище військове командування інтерпретувало ці слова як бажання превентивно напасти на німців. Перед однією аудиторією всередині Радянського Союзу Сталін хотів видаватися сильним, перед іншою не бажав здаватися провокативним. Нацистам він хотів показати ставлення, яке було б водночас рішучим і дружнім. Але борсаючись у цих суперечностях, усе, чого йому вдалося досягти, — це здатися слабким, що неймовірно, зважаючи на те, що його репутація ґрунтувалася на безжальності. «Сталін та його народ лишаяться абсолютно пасивними, — писав Гіббелс у щоденнику 7 травня. — Наче кролик перед змією»³³³. Два дні по тому він додав, що «Сталін вочевидь наляканий»³³⁴.

Психічний стан Сталіна, очевидно, пояснювався неприхованою силою німецьких збройних сил. Так, ніби завоювання Франції та Нідерландів 1940 р. було недостатнім доказом цього, у квітні 1941 р. німці вторглися до Югославії та материкової Греції, завоювавши ці дві країни повністю менше ніж за місяць. І навпаки, Сталін знав не лише, що Червона армія погано показала себе в Зимовій війні, а ще й військові навчання в січні 1941 р. продемонстрували, що радянське військо було не готове до великого конфлікту. Після цих навчань Сталін звільнив Мерецкова з посади начальника штаба й призначив на його місце Жукова.

Що ж до Німеччини, то з наближенням вторгнення до Радянського Союзу очевиднішим ставав ідеологічний характер майбутнього протистояння. Як ми бачили, Гітлер на своїх перших нарадах

із військовим командуванням відчайдушно наголошував на тому, що війна проти СРСР була необхідна зі стратегічних міркувань, як спосіб змусити Британію вийти з війни. Але тепер Гітлер підкреслював, що ця війна мала бути особлива. Це була (як він сказав двомстам офіцерам 30 березня) «війна на винищення». Навіть більше, він закликав «знищити більшовицьких комісарів і комуністичну інтелігенцію»³³⁵.

Хоча не всі присутні офіцери погоджувалися з радикальними поглядами Гітлера, багато з них усе-таки визнавали, що Радянський Союз становив зовсім інший тип небезпеки в порівнянні з Францією чи Британією³³⁶. Візьмімо, наприклад, погляди молодого офіцера Рюдігера фон Райхерта. У 1941 р. йому було 24 роки (ще надто молодий, щоб бути присутнім на зустрічі 30 березня), але він усе ж висловлював поширену думку. Він походив з аристократичної родини, яка мала давнє військове минуле, і його батько був в опозиції до Гітлера. Однак як Рюдігер фон Райхерт, так і його батько мали «глибоко вкорінений страх перед більшовизацією Центральної Європи». Вони пам'ятали, як одразу після війни в Берліні й Баварії спалахнули соціалістичні повстання. Тепер, коли Рюдігер фон Райхерт готувався воювати на Східному фронті, він визнавав, що це буде «інша битва, значно запекліша, битва, від якої буквально залежить виживання всіх, тому що для нас, німців, згідно з тим, що ми собі уявляли, полон легко міг дорівнювати смерті...». Він вважав, що існував «первісний страх Сходу», який сягав ще часів «турків перед брамою Відня» у XVII ст. та «набігів гунів» за понад тисячу років до того. Необхідно було також узяти до уваги характер більшовизму, який, як він вважав, був «економічно некомпетентний», аж настільки, що фон Райхерт вважав, що наслідком радянського режиму стало «зубожіння населення». Йому не подобалося, що більшовики мали «антирелігійні нахили». Він зізнався, що ще одним міркуванням, «хоча й не вирішальним у нашому випадку» було те, «що казали, ніби [за більшовизмом] стояли сильні єврейські впливи»³³⁷.

Попри такі погляди, Рюдігер фон Райхерт вважав себе шляхетним офіцером і стверджував, що не схвалював звірства, які німецькі війська чинили на сході під час війни. Хоча можна поставити

під сумнів те, наскільки ретроспективний погляд на події затуманив його спогади, фактом лишається те, що після війни його не визнали винним у жодному злочині. Фон Райхерт пізніше став офіцером бундесверу (армії Західної Німеччини) і був нагороджений орденом «За заслуги перед Федеративною Республікою Німеччина».

Ідеологічно віддані німецькі військові озвучували свої думки про майбутній конфлікт значно різкіше. Наприклад, ось думка генерал-полковника Еріха Гепнера, висловлена в наказі 4-ї танкової армії від 2 травня. Він стверджував, що війна проти Радянського Союзу була «вирішальним етапом у боротьбі за існування німецького народу. Це давня боротьба, яку германські народи ведуть проти слов'ян, протистояння єврейському більшовизму». У цій війні необхідно проявити «залізну волю», щоб «повністю знищити ворога»³³⁸. За кілька днів до того генерал-полковник фон Кюхлер, командувач 18-ї армії, написав, що хотів би нагадати своїм дивізійним командирам: «Глибока прірва відділяє нас від Росії як ідеологічно, так і расово... Нинішня російська держава ніколи не відмовиться від своєї мети — світової революції, довготривалий мир з нинішньою Росією неможливий. Вона завжди прагнула розширитися на захід... Якщо Німеччина хоче, щоб кілька поколінь могли відпочити від загрози зі сходу, тоді й мови не може бути про те, щоб просто відкинути Росію трохи назад (навіть на 100 км), натомість метою має бути знищення європейської Росії, розпад європейської російської держави»³³⁹.

Фон Кюхлер також застерігав: «У випадку, якщо російські військові загони складуть зброю, необхідно пам'ятати про те, що ми воюємо проти расово чужих солдатів». Крім того, до «політичних комісарів» у Червоній армії слід було ставитися не як до звичайних учасників бойових дій, а як до злочинців. Це зауваження було висловлене на підтримку сумнозвісного «наказу про комісарів», виданого Верховним командуванням 6 червня. Цей наказ закликав розстрілювати на місці всіх політруків Червоної армії. Серед військового керівництва не було жодного заперечення проти запровадження цього кровопролитного наказу. І хоча фельдмаршал фон Бок, якого тепер призначили командувачем групи армій

«Центр» — наймогутнішою з трьох груп армій — ставив під сумнів правильність подібних наказів, що дозволяли військам розстрілювати будь-якого радянського громадянина, якого вони вважали партизаном, він робив це виключно через побоювання, що дозвіл убивати кожного, хто не подобається, погано позначиться на дисципліні солдатів.

Зі щоденника фон Бока випливає, що його менше непокоїв винищувальний характер майбутньої війни, ніж військові механізми вторгнення. Командири на кшталт фон Бока зосереджувалися на тому, щоб спробувати виграти війну на полі бою. Вони загалом погоджувалися з тим, що це має бути «війна на винищення», але вважали, що докладні «політичні» питання можна залишити іншим. Фон Бок виявляє своє ставлення до політичного режиму в записі за 7 червня, коли розповідає, що нездатний захистити знайомого, який приходив до нього через страх арешту, сказавши, що «не може втручатися в політичні справи»³⁴⁰.

Уявлення про те, що вермахт у Радянському Союзі вів здебільшого «чисту» війну, тоді як «брудні» завдання лишалися для СС та інших відданих нацистів, — це брехня, яка ширилася після війни, коли різні німецькі генерали в мемуарах намагалися прикрасити свої дії. Візьмімо, наприклад, генерала Еріха фон Манштайна, відомого розробника планів вторгнення в Західну Європу під час кампанії 1940 р., який під час операції «Барбаросса» мав командувати танковим корпусом. В автобіографії, опублікованій 1955 р., він стверджував, що «жодна людина під моїм командуванням не виконувала наказ про комісарів»³⁴¹. Але насправді все було з точністю до навпаки: його загони виконували наказ про комісарів. Навіть більше, на повоєнному суді Манштайна визнали винним саме в цьому злочині³⁴².

Попри те що Манштайнові вдалося збрехати про наказ про комісарів в автобіографії, він таки не стримався і в тій самій праці озвучив те, що, безперечно, було його справжнім ставленням до цих радянських політичних функціонерів. Він стверджував, що комісари «точно не були солдатами», натомість «їхня задача полягала не лише в нагляді за радянським військовим керівництвом, а й навіть більшою мірою в тому, щоб надати діям військових якомога

жорстокішого характеру й рис, які повністю суперечили традиційній поведінці солдатів»³⁴³. Манштайн знову нехтує правдою: саме німецьке, а не радянське керівництво планувало цю війну такою, що «повністю суперечила традиційній поведінці солдатів», ще навіть до того, як пролунав перший постріл. Після початку війни на сході сам Манштайн видав таку заяву: «Боротьба проти радянської армії не провадитиметься за європейськими законами ведення війни»³⁴⁴.

Характер майбутнього конфлікту був більше ніж зрозумілий Гітлеровим генералам. Наприклад, лише за тиждень до початку вторгнення фон Бок слухав, як Гітлер (сп'янілий від надмірної впевненості щодо майбутньої кампанії) говорив про те, як забезпечувати всім необхідним «65–70 [німецьких] дивізій», які залишаться в Радянському Союзі після перемоги у війні. Гітлер твердо стояв на позиції, що вони мають годуватися з місцевих ресурсів. Тож із цього випливало, що вони мали жити, відбираючи продовольство в місцевого населення. Фон Бок, судячи з його щоденника, не заперечував³⁴⁵.

Не диво, що Гітлер звернувся до цього питання. Загалом підставою для цієї війни був грабунок Радянського Союзу. На планувальній нараді 2 травня, де були присутні армійські офіцери й адміністративні чиновники, дійшли висновку, що мільйони радянських громадян помруть від голоду³⁴⁶. Як уже згадувалося, Гімmlер та інші пізніше зазначали, що очікують на 30 млн загиблих³⁴⁷.

Голод мав стати головною рисою майбутньої війни. Це уявлення було вбудоване в саму концепцію операції. Для німецьких планувальників на кшталт Герберта Баке, заступника райхсміністра продовольства й одного із засновників «Плану голоду», пріоритетом завжди було уникнути провалу в постачанні продовольства, який знищив німецьку військову економіку наприкінці Першої світової війни. Герінг влучно висловив цю саму ідею два роки по тому, у серпні 1942 р., на нараді вищого нацистського керівництва: «Ця вічна турбота про чужі народи має нарешті закінчитися, раз і назавжди. Ось тут переді мною звіти про те, що ви збираєтеся постачати. Це майже ніщо, якщо взяти до уваги ваші території. Мені байдуже, якщо ви скажете, що люди там помиратимуть

від голоду. Хай собі помирають, аби тільки німці не непритомніли від голоду»³⁴⁸.

До населення радянських територій, які от-от мали окупувати німці, не можна було виявляти жодного співчуття — лише байдужість. «Бідність, голод й заощадливість століттями були долею Росії, — ішлося в документі, який Герберт Баке підписав напередодні вторгнення. — Їхні шлунки звикли підлаштовуватися, тож жалість тут буде зайвою»³⁴⁹. Альфред Розенберг, який стане міністром окупованих територій, проявив таку саму жорстокість у своїй промові, виголошеній за два дні до початку вторгнення: «Головною з вимог Німеччини на сході в наступні роки, безперечно, буде вимога нагодувати німців... Ми не погоджуємося з тим, що зобов'язані годувати ще й населення Росії коштом цих надпродуктивних регіонів. Ми знаємо, що це сувора необхідність, яка не має нічого спільного з жалістю чи сентиментами»³⁵⁰.

Нацистські політики у своєму намірі грабувати Радянський Союз і відбирати продовольство в його населення керувалися не лише історичними знаннями про те, що трапилося під час Першої світової війни, та ідеологічною метою колонізувати схід, а й міркуваннями практичної необхідності. Раціон м'яса для пересічних німців знизився з 500 до 400 грамів на початку червня 1941 р., і всі розуміли, що готовність німецького населення підтримати війну почасти пояснювалося питанням постачання продовольства³⁵¹. Як писав Геббельс 29 березня у щоденнику: «Україна — гарна житниця. Щойно ми там опинимося, ми зможемо протриматися ще дуже довго»³⁵².

Для нацистського керівництва вторгнення до Радянського Союзу потенційно розв'язувало купу проблем. Воно усувало небезпеку того, що Сталін затримає постачання сировини, щоб тиснути на режим; воно знищувало «надію» британців на радянську допомогу; дозволяло нацистам панувати в континентальній Європі; означало, що Німеччина має доступ до неймовірної кількості сировини і (що найважливіше) забезпечувало Lebensraum для німецького народу. Цей пакет здобутків був такий спокусливий. Навіть розуміння того, що в процесі завоювання знищать 30 млн людей, було недостатньо для того, щоб відмовити їх від цього. Зрештою, чи не